

Drótos László

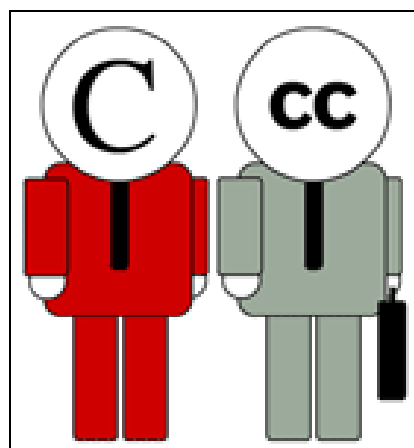
Két kultúra? A (c) és a (cc)

„Harcban állunk...” – írta egy e-mailben a kiberjogok egyik ismert hazai aktivistája a Silent Library¹ illegalitásba kényszerülése után. És valóban, ha megnézzük az aktuális győzelmi jelentéseket a www.asva.hu, illetve a www.p2pinfo.hu honlapon, ha látjuk a jogvédő szervezetek ijesztgetős plakátjait, és értesülünk a foglyul ejtett amerikai egyetemistákra kiszabott kegyetlen büntetésekről, vagy éppen a föld alatti mozgalomként szerveződő fájlcsere-lők militáns hangú hozzászólásait olvasgatjuk a különböző fórumokon, meggyőződhetünk arról, hogy valójában jóval nagyobb itt a tét, mint a kreatív emberek érdekeinek védelme. S ahogy ez már a háborúknál szokás, az igazi vesztesek a békés természetű könyvtárak és az általuk képviselt értékek lehetnek.

A kibillent mérleg

A szellemi tulajdon a digitális korban névvel összefoglalható kérdéskör az utóbbi néhány év alatt önálló szakterületté nőtte ki magát – doktori disszertációk, vaskos könyvek jelennek meg róla, online hírlevelek és webhelyek indulnak; valószínűleg minden hétre esik egy-két ilyen témájú konferencia és kerekasztal-beszélgetés, és ami leginkább jelzi a dolog fontosságát: a tömegmédiarendszeres és divatos témája lett (ahol persze inkább a szélsőséges esetek jelennek meg). Aki kívülállóként kíséri figyelemmel ezeket a publikációkat és szóbeli megnyilatkozásokat, hol ennek, hol annak az oldalnak adhat igazat. Egyrészt vitathatatlan, hogy a kultúra és a tudás létrehozóinak továbbra is lehetővé kell tenni, hogy megélhessenek alkotásaikból. Másrészt viszont soha nem volt még ilyen nagyszerű eszköz az emberiség kezében a kultúra és a tudás szabad terjedésére és a kreativitás ösztönzésére, mint a világ egyre nagyobb részére kiterjedő digitális technológia, de ezt a fantasztikus lehetőséget megfojtással fenyegeti az analóg kor gondolkodásmódját tükröző *copyright-szabályozás* (1. ábra).

A laikus kívülálló zavarát tovább növelheti, hogy mindkét nézet képviselői hajlamosak manipulációs technikákat is bevetni: eltúlozni az adatokat (pl. százezeres bevételcsökkenést kimutatni egy amúgy rosszul sikerült lemez vagy film esetében, mert az felkerült az internetre²), hamis törvényi értelmezéseket terjeszteni (pl. egy mű teljes lemásolása mindig engedélyköteles, illetve egy külföldi szerverre feltett anyagért a honlaptulajdonos itthon nem vonható felelősségre), a józan észre hivatkozva ravaszul, vagy éppen nagyon is ügyetlenül

1. ábra

kieszelt analógiákat felhozni a korábbi, már megszokott egyensúlyi helyzetből (pl. a fájlcsere olyan, mintha megosztanám a kedvenc könyveimet és zenéimet a barátaimmal, illetve a hálózatról jogdíj-fizetés nélkül letöltött mű olyan, mintha kirabolnánk egy könyv- vagy lemezboltot). Ha pedig összeültek őket, akkor az a legvalószínűbb, hogy el- és mellébeszélnek, nem az érdekek közelítéséről és a megoldásokról esik szó; mintha mindkét oldal a jelenlegi homályos és *hidegháborús* helyzet fennmaradásában lenne igazából érdekelt. A kívülálló végül rádöbben, hogy ő valójában nem is kívülálló: ha digitális eszközöket használ, nap mint nap döntenie kell, hogy melyik oldalra áll, és folyamatosan érzékeli, hogy miközben a technika adta szabadság látszólag mind nagyobbra növekszik, ugyanez a technika – a törvényhozók támogatásával – ezt a szabadságot egyre jobban korlátozza, és még a korábban természetesnek vett jogosítványaitól is megfosztja. (Például az e-könyv kiadója megtilthat

ja a megvásárolt digitális könyv másolását vagy más formátumba konvertálását, nyomtatását, átvételét másik gépre, továbbadását más személynek, vagy korlátozhatja az olvasások, illetve a kimásolható idézetek számát és gyakoriságát, és ha e korlátok megkerülésére irányuló kísérletet érzékel, a könyv megsemmisítheti magát, vagy feljelentheti gazdáját.)

Ugyanezt a fonák helyzetet a könyvtárak már jó ideje érzékelik. Kezdődött azzal, hogy a méregdrágán előfizethető folyóiratok elektronikus változatai már nem kerülnek a könyvtárak tulajdonába, az amúgy is csak cikkenként letölthető számokból nem képezhető helyi archívum, vagyis az éves licenccij befizetésének megszűnése után ezek a szaklapok *eltűnnek* a könyvtárból. Aztán kiderült, hogy a szoftvert vagy adatbázist tartalmazó lemezek a könyvtári kölcsönzésbe nem vonhatók be, így például ugyanaz a szótár papíron ugyan kikölcsönözhető, de a sokkal jobban használható CD-ROM változat már csak helyben nézegethető. (Volt olyan időszak is, amikor a könyvtári számítógépek képernyőjén megjelenő műveket *nyilvánosság felé való közvetítésnek és jogdíjkötelesnek* minősítette a jogalkotó. Szerencsére ezt az értelmetlen szabályt már megváltoztatták.) Ugyancsak képtelen helyzetet teremt az olvasótermekben a kézi szkennerek és a digitális kamerákkal felszerelt mobiltelefonok korában a szerzői jogi törvénynek az a kikötése, hogy „*teljes könyv, továbbá a folyóirat vagy a napilap egésze magáncélra is csak kézírással vagy írógéppel másolható*”.³ Az általánnydíj helyett minden közreműködővel (illetve azok örököseivel) írásos szerződést előíró 2004-es törvénymódosítás miatt a könyvtárak a „fióknak digitalizálnak”, hiszen egy helyi napilap archív évfolyamaiban publikáló szerzők, vagy egy múlt század elején kiadott lexikon szerkesztői és illusztrálói örököseinek felkutatása nagyobb ügyvédi és magánnyomozói költséget jelentene, mint maga a digitalizáló munka. A nagy tömegű digitalizálás esetén megoldhatatlan egyedi engedélyezés fenyegeti a – legfrissebb nevén – *Google Book Search*⁴ programot is. Mint ismeretes, 2004 decemberében a Google cég első lépésben három nagy amerikai és egy angol könyvtárral szövetkezve könyvek millióinak digitalizálásába kezdett, hogy egy minden korábbinál *dinamikusabb és intelligensebb* könyvtári katalógust hozzanak létre, amellyel a művek szövegében is keresni lehet. Bár a jogvédett művek esetében ez a rendszer csak a keresett szó egy-két soros szöveggörnyezetét mutatja meg, majd a legközelebbi könyvtárba vagy könyvesboltba irányítja az érdeklődőt, és bár min-

den jogtulajdonos kérheti, hogy az ő könyveit távolítsák el az adatbázisból, a szerzői és kiadói érdekvédelmi szervezetek pert indítottak azzal az indokkal, hogy könyvek engedély nélküli lemásolását tiltja a törvény.⁵ S végül a legújabb fejlemény, amely ugyan nem közvetlenül a digitális művekhez kapcsolódik, de a lehetőleg minden szabad felhasználást felszámoló folyamatok eredménye: rövidesen a hagyományos könyvtári kölcsönzés egy része nálunk is jogdíjköteles lesz, egy *Public Lending Right* nevű szabályozás keretében bevezetendő átalány formájában. Ezt ugyan – kezdetben legalábbis – központi forrásból finanszírozzák, de nyilvánvalóan ezt a pénzt közhasznúbb célokra is lehetne fordítani.

Magánemberként és könyvtárosként sem könnyű tehát eldöntenünk, hogy melyik oldalra álljunk a kultúra magán- és köztulajdon természete, az engedélyköteles és a szabad felhasználás hatóköre felett folyó, láthatóan elmérgesedő és sehová sem vezető vitában. Engedelmeskedjünk-e a ránk szabott, egyre szűkebb mozgásteret hagyó korlátoknak, vagy küzdjünk a digitális technológiák nyújtotta lehetőségek minél szabadabb kihasználásáért. Nincs esetleg egy harmadik oldal, ahová állni lehetne?

Úgy tűnik, hogy most már van. De mielőtt ezt részleteznénk, próbáljuk meg megérteni, hogy milyen folyamatok vezettek a digitális kor előtt még többé-kevésbé egyensúlyban levő helyzet felbillenéséhez, és milyen hagyományos módszerekkel lehetne újra vízszintes közeli helyzetbe hozni a mérleg serpenyőit, ha az illetékesek tényleg komolyan meg akarnák oldani ezt a problémakört.

Súlyok

Sokan azt gondolják, hogy a digitális kor jogrendszere egyszerűen lemaradt a gyors technológiai változások miatt, és ebből származik minden baj. Lemaradás valóban van, de az elszármazott szabályozás még több kárt okozhat, ahogy ez például az Egyesült Államokban 1998-ban érvénybe lépett, az alkotmányos jogokat is korlátozó törvény, a *Digital Millennium Copyright Act* esetében is történt.⁶ Egyébként is, műszaki találmányok már sokszor megzavarták a szerzők, a kiadók és a közönség között kialakult jogi viszonyokat: *Gutenberg* egyházi szempontból is veszedelmesen demokratikus találmányától kezdve, a rádió át, „mely profit nélkül árulta a *Kék rapszodiát*”, a házi videomagnóó, amelyet Kalifornia állam bírósága 1981-ben – mint

a lőfegyvernél is veszélyesebb tárgyat – be akart tiltani. De ezekben az esetekben előbb-utóbb mindig győzött a józan ész, és sikerült valamilyen jogi szabályozással helyreállítani a megbomlott egyensúlyt a különböző érdekek között. Az ezredforduló környékén viszont több nagy trend hullámfrontja találkozott, és ezek egymást erősítő interferenciája miatt állt elő a jelenlegi, megoldhatatlannak tűnő helyzet.

Az egyik ilyen folyamat kétségtelenül a digitális eszközök elterjedése. Stewart Brandnek, a hálózat egyik nagy öregjének a szerzői jog körüli vitákban is gyakran idézet mondása⁷ parafrázisaként az általuk kiváltott hatást így foglalhatjuk össze: „A kultúra digitális akar lenni.” Az a sokféle elektronikus ketyere, amellyel körülvevünk magunkat, szinte megköveteli, hogy megtöltsük őket tartalommal – sok esetben az analóg kultúrából származó tartalommal –, és kihasználjuk az általuk nyújtott fantasztikus lehetőségeket. A digitális eszközök nemcsak a kultúra hozzáférhetőségét és hordozhatóságát növelik meg radikálisan, hanem a kreativitást is: a „másol és beilleszt” technikának köszönhetően a kevésbé tehetséges emberek is alkothatnak, kifejezhetik magukat. A legmegszállottabb *szabadságharcosok* már a copyright utáni korszakról beszélnek, mivel azzal, hogy a tartalom független lett a hordozójától, követhetlenné válik, hogy hány példányban és hányféle változatban létezik – visszatérünk a nyomtatás és hangrögzítés feltalálása előtti állapotba, amikor minden történet és dallam közkinccs volt. Ugyanakkor a digitális technika a jogtulajdonosok számára is egészen új lehetőségeket teremt: a DRM⁸ rendszerekkel, a megjelenítő eszközbe vagy a szoftverbe épített kódok segítségével a mű minden felhasználását szabályozni és követni tudják, így a számítógépes kód önmagában is, a hagyományos jogi védelemnél sokkal hatékonyabban oldhatja meg a törvényekben előírt vagy megengedett szabályok betartatását.

A *másik trend* az információs társadalom, a tudásalapú iparágak és a figyelemgazdaság kialakulása. Azzal, hogy az információ a földnél, az ásványi nyersanyagoknál és az energiahordozóknál is értékesebb erőforrás lett, valamint hogy a fogyasztók figyelme, ideje a leginkább korlátos paraméter az egész rendszerben, egyre hatékonyabb és egyre gátlástalanabb eszközökkel működő tudás-, valamint kultúra- és szórakoztatóipar alakult ki. Ezek már nem a hagyományos, közös építkezésen alapuló tudományos és művészeti alkotótevékenységet bátorítják, hanem *termékeket*, sok esetben gyorsan avuló *divattermékeket* állítanak elő. Érthe-

tő tehát, hogy az eredetileg a fizikai hordozók sokszorosítását szabályozó copyrighttörvények, valamint az új találmányok alkotóit védő szabadalmak nyújtotta előjogokat kihasználva igyekeznek minél nagyobb területeket bekeríteni maguknak ebben az új világban. Így azután levédik a recepteket, az újsághírek fejlécét, a filmek minden egyes kockáját, a dupla egérkattintást... s gazdasági és politikai befolyásukat latba vetve folyamatosan megemeltetik a védelmi idő hosszát. Ezáltal a kultúrának ez a fajta *privatizálása* visszafelé is folyik, korábban már közkinccsnek minősített művek kerülnek újra magántulajdonba.⁹ Ehhez nagyfokú médiakoncentráció is társul: néhány nagy társaság kezében van szinte minden fontos lap- és könyvkiadó, rádió- és tévécsatorna, filmvállalat, és most már az internetes tartalomszolgáltatás is. Ezek az óriások nemcsak azért nézik rossz szemmel a digitális eszközökben és hálózatokban rejlő nagyobb szabadságfokokat, mert féltik a magánmásolás miatt kieső bevételeiket, hanem mert azt szeretnék, hogy az emberek csak az általuk előállított kultúrára figyeljenek, így a *grund einstandolásával* mások számára megpróbálják lehetetlenné tenni az alkotást, a korábbi tudásra és kultúrára való építkezést. Ugyanakkor a copyrightiparágakban rejlő nagy pénz csábítása miatt rövid idő alatt kiépült egy ugyanolyan illegális másoló- és terjesztőhálózat, mint amilyen más ipar- és divatcikkekénél is létezik; így sokszor már a hivatalos megjelenés előtt megvehető/letölthető a legújabb filmek, zenék és könyvek. Továbbá a szellemi alkotások sajátos tulajdonjogi védelmével visszaélő multik ellen egyfajta *szabadságharcos* mozgalom is szerveződött, melynek tagjai anyagi haszon nélkül, modernkori *kiberbetyárként* a szegényeknek adják, amit a gazdagoktól elvesznek.

A *harmadik tényező*: a globalizációból fakadó jogharmonizálási kényszer tovább erősíti a játékterek beszűkülését, megszüntetve az egyes nemzetek eltérő történelmét, kulturális és oktatási/tudományos rendszerét, értékrendjét tükröző különbségeket a szellemi alkotásokra vonatkozó szabályozásokban. Ennek következtében a legerősebb, legpiacképesebb copyrightiparral rendelkező államok a legszigorúbb jákékszabályokat kényszerítik rá azokra a kisebb nemzetekre, illetve a szegényebb fejlődő országokra is, ahol egy enyhébb szabályozás az alkotók és a fogyasztók érdekeit egyaránt jobban szolgálná. Így vált kötelezővé Európában is az elsősorban az amerikai filmipar által kilobbizott 70 éves védelem az alkotók halála után.¹⁰ Ennek a folyamatnak esett áldozatul hazánk EU-csatlakozásával az a szabályozás is, amely – az uniós

értelmezésnél sokkal szerencsésebben – nem új kiadásnak, hanem sugárzásnak minősítette az internetes tartalomszolgáltatást, így az egyedi szerződések helyett engedélyezte a közös jogkezelést és átalánydíj-fizetést, megteremtve a lehetőségét olyan nagyméretű, ingyenes online gyűjteményeknek, amelyekben nem csak muzeális művek vannak. Ugyancsak a világpiac egységesülését elősegítő politika eredménye a szerzői jogi törvény által korábban szabad felhasználásnak minősített (vagy egyszerűen nem szabályozott) kivételek folyamatos szűkítése, ami a digitalizációs tevékenység mellett a könyvtárak hagyományos szolgáltatásait is egyre jobban megnehezíti, illetve megdrágítja, veszélyeztetve a hátrányosabb helyzetű rétegeknek a kultúrához és tudáshoz való egyenlő hozzáférés alkotmányos jogát.

Ellensúlyok

A copyright és a copyleft támogatói egy dologban értenek egyet, mégpedig abban, hogy az ezredfordulós változások a másik oldal javára billentették a mérleget, és ha nem sikerül az egyensúlyt helyreállítani, az a kultúra végét is jelentheti. Csak éppen az egyik szerint a megoldás a szellemi tulajdon illegális sokszorosítására és terjesztésére szakosodott *alvilág* felszámolása, valamint a digitális technikának köszönhetően minőségromlás nélküli, tömeges magáncélú másolás megállítása lenne. Mert különben a keletkező veszteségek miatt a bekerülési költségek nem térülnek meg, az alkotók elvesztik motivációjukat, ami végül a kreativitás megszűnéséhez vezet. A másik fél viszont éppen attól tart, hogy a copyrighttal emberöltőkre körülbástyázott, DRM-mel levédett alkotások fojtják el majd a kreativitást, mert így nem lehet ezekre építkezve új alkotásokat létrehozni (kivéve a megmaradó néhány médiabirodalom által támogatott műveket, ahol ki tudják fizetni a jogok utánajárési és rendezési költségeit); a korábban megszokott jogában korlátozott és kriminalizált közönséget pedig az állandó fenyegetések és az elrettentésre szánt büntetések elriasztják a digitális kultúrától.

A konszenzusos megoldás megtalálását az nehezíti, hogy ellentétben a korábbi, hasonló problémákat okozó innovációktól – mint például a fénymásolók, vagy a kazettás és videomagnók – itt most nem egy-két határozott és jövőbe mutató bírói döntés kellene, hanem több változtatás közel egyidejű bevezetése, ami a legkülönbözőbb érdekvédelmi szervezetek együttműködését igényelné. Néhány példa ezek közül, melyek kombinációja

közelebb vinne a „*kecske és káposzta*” cél eléréséhez, a jelenleg sajnos valószínűbb „*fürdővízzel a gyereket*” típusú végkifejlet helyett:

- Szükség lenne az angolszász „fair use”, illetve a magyar „szabad felhasználás” eseteinek egyértelmű és részletes törvényi definiálására, különös tekintettel a digitális eszközökkel megjelent újfajta használati módokra. Mert jelenleg csak néhány konkrétum és általános irányelv van, továbbá különböző szervezetek – nem hivatalos – ajánlásai.¹¹ Így ha valaki a szerzői jogi törvénynek ezt a kivételét szeretné kihasználni, akkor előbb-utóbb nagy valószínűséggel vagy elbizonytalanodik, és eláll a tervétől, vagy pedig nagyon jó ügyvédekkel kell mozgósítania, mert a jelenlegi *gumiszabály* többféleképpen értelmezhető. A szabályozásnál a felhasználás célja és módja mellett figyelembe kellene venni a digitális másolat minőségét is; jelenleg ugyanis azonos megítélés alá esik egy blogban emlékezetből begépelte vers és egy nyomdai kiadás, egy nézőtérrel kézikamerával felvett mozifilm és egy DVD minőségű másolat, egy festményről készült professzionális diafelvétel és egy komolyabb célokra alkalmatlan, néhány száz pixel széles, veszteségesen tömörített JPEG képfájl. A másik lehetőség, hogy a törvény a védett felhasználási módok mindegyikét felsorolná és definiálná, az ezeken kívüli eseteket pedig szabad felhasználásnak minősítené.
- Az általános érvényű szabad felhasználás mellett a jogrendszernek további kedvezményeket is kell nyújtania a közgyűjtemények számára, lehetővé téve, hogy ezek az intézmények a digitális korban is el tudják látni a törvényben előírt, és az évszázados gyakorlat által közhasznúnak ítélt tevékenységeiket. Ide tartozik például, hogy joguk legyen gyűjteményüket egyedi engedélykérés nélkül is digitalizálni, és közönségük számára (ha korlátozásokkal is) hozzáférhetővé, kutathatóvá tenni. Engedélyezni kell nekik, hogy megőrizhessék az általuk előfizetett online szolgáltatásokból letöltött tartalmat, valamint archiválhassák a fontosnak minősített nyilvános weboldalt, vagy akár az egész nemzeti webteret – még akkor is, ha ezeken esetleg jogvédett anyagok találhatóak. (Ezek nyilvános továbbszolgáltatása ezután is engedélyköteles maradhatna.) Meg kell engedni nekik, hogy bevonhassák a nyilvános és a könyvtárközi kölcsönzésbe a digitális adathordozókra kiadott valamennyi kiadványt. (Az ebből származó esetleges visszaéléseket nem a könyvtári szolgáltatás korlátozásával kellene megpróbálni megelőzni, hanem az illegális felhasználás büntetésével.) Ugyancsak lehetőséget

kell adni a közgyűjteményeknek arra, hogy másolásvédelmet és egyéb korlátozásokat nem tartalmazó verziókat kérhessenek a digitális kiadványok készítőitől, a hosszú távú megőrzés érdekében. (Természetesen cserébe megfelelő garanciákat adva arra, hogy ezek a védelmi idő lejártá előtt nem kerülnek nyilvános forgalomba.) A fentiek mellett még számos hasonló kedvezményt kellene *kilobbizni* a magyar közgyűjteményeknek, ahogyan ezt európai szinten az *EBLIDA* már el is kezdte.¹²

- Az oktatási és tudományos célokhoz szükséges jogvédett művek elérését a közgyűjtemények falainak kiterjesztése oldhatná meg a *Sulinet* és a *Hungarnet* vonalain működő egy vagy több virtuális magánhálózatra. Azok a dokumentumok, amelyeknek a jogosítását sikerül megoldani, ezen zárt hálózat(ok)on belül már szabadon hozzáférhetők lennének, hasonlóan ahhoz, ahogy az EISZ¹³ vagy a NAVA¹⁴ már most is működik.
- A nagyméretű digitális dokumentumgyűjtemények létrehozásának alapfeltétele a – dokumentumtípustól és műfajtól független – közös jogkezelés, és az egységes vagy a letöltések számától függő átalánydíj-fizetés lehetőségének visszaállítása. Erre 2004 előtt már jól bevált gyakorlat létezett Magyarországon; és ennek az egyszerűsített jogkezelésnek a bevezetése tette lehetővé a 20. század első felében a rádió- és televíziócsatornák megjelenését is, amelyek mostanában szintén egyre digitálisabbá és interaktívabbá válnak. Ezek a médiumok nem jöhettek volna létre, és nem maradhatnának fenn, ha a hang- és filmfelvételek minden egyes közreműködőjével egyedi szerződést kellene kötniük a művek sugárzása előtt. És – ahogy az elmúlt évtizedek bizonyították – egyáltalán nem tették tönkre a zene- és filmipart, hanem éppen ellenkezőleg: jelentősen fellendítették őket.
- Ugyancsak a nagy tömegű, de nem egy konkrét szolgáltatóhoz köthető másolásból származó veszteséget kompenzálná részben a hálózat-használatra kivetett „adó”, hasonlóan az üres adathordozók és másológépek árába beépített reprográfiai díjhoz. A mérések szerint az interneten folyó adatforgalom 50-70%-át a fájlcsere- rendszerek okozzák, a rajtuk áramló tartalom pedig szinte száz százalékban védett, amely után jelenleg semmilyen jogdíj nem folyik be. A hálózat előfizetési költségét néhány százalékkal megnövelő másolási díjat az internetszolgáltatók – a várhatóan jelentősen növekvő forgalom és előfizetőszám reményében – valószínűleg nem is hárdítanák az ügyfeleikre. Ha pedig ez az adó

forgalomarányos lenne, akkor a sáv szélesség bővülésével rohamosan növekedne is az így befolyó, és a kreatív tevékenységek támogatására felhasználható összeg. Ehhez persze a jelenlegi túrt/tiltott helyzetből előbb legálisnak kellene nyilvánítani a fájlcsere-alkalmazások használatát, megszüntetve ezzel a lakosság mind nagyobb részének kriminalizálását is. Svédországban alakult az első párt,¹⁵ amely fő céljául ezt tűzte ki, majd röviddel ezután a francia parlamentben is benyújtottak egy ilyen értelmű törvénymódosítási javaslatot.¹⁶ E cikk írásának idején jelent meg a hír, hogy egy magyar politikai párt is felvállalta az ügy képviselését.

- A jelenleg érvényes szabályozás (engedélykérés kötelezettsége minden copyright-tulajdonostól) betarthatóságát nagyban segítené, ha visszaállítanák a jogtulajdonosok regisztrációs kötelezettségét, melyet az Egyesült Államokban – ezúttal éppen az európai gyakorlatot adaptálva – 1976-ban szüntettek meg. Bár a különböző közös jogkezelő szervezetek sok alkotót (elsősorban művészt) nyilvántartanak, de mivel az európai jogszemlélet *természetes jognak* tekinti a szerzői jogot, a védelem automatikusan megilleti azokat is, akik sehol nincsenek regisztrálva, és nem is gondolnak arra, hogy nekik ilyen védelem és jogdíj jár. Így elegendő egy digitalizálandó folyóiratban vagy lexikonban egyetlen (esetleg csak monogrammal jelzett) szerző, vagy egy filmrészleten egyetlen névtelen statisztika, és ez máris lehetlenné teszi a mű szabályos jogosítását, vagy legalábbis a felhasználás várható hasznát jóval meghaladó ügyvédi és magánnyomozói költségekkel járhat. A mai számítógépes rendszerekkel és a személyazonosságot távolról is azonosító digitális aláírással már egyáltalán nem jelentene nehézkes bürokráciát egy olyan (a gépkocsi- vagy az ingatlan-nyilvántartáshoz hasonló) adatbázis létrehozása, ahol azok az alkotók és közreműködők (vagy örököseik), akik igényt tartanak a copyrightdíjra, és szeretnék kézben tartani a művek valamennyi felhasználását, megadhatnák elérhetőségüket. A nem regisztrált jogtulajdonosokhoz kapcsolódó ún. *árva művek* pedig nonprofit célokra szabadon használhatók lennének, internetes szolgáltatás esetén legfeljebb – a jelenleg is bevált gyakorlatként használt – „notice and takedown”¹⁷ kötelessége lenne a szolgáltatónak. Bevételek hozó felhasználásnál pedig a nyereség egy-két százalékát letétbe kellene helyezni arra az esetre, ha később mégis jelentkezne a tulajdonos. Ha a jogdíj csak a bejegyzett művek után járna, akkor le lehetne rövidíteni a felgyorsult világunkban teljesen ér-

telmetlen 70 éves védelmi időt is, hiszen ennek eredetileg az alkotók ösztönözése volt a célja azzal, hogy ez az utódaiknak is jövedelmet hoz. Ha a védettség csak egy-két évtizedre szólna, de néhányszor meg lehetne újítani, akkor csak azok a művek maradnának védettek, ahol a szerző vagy valamelyik örököse még fontosnak tartja a jogdíjból származó jövedelmet. Azok az alkotások, amelyekből már annyi bevétel sem várható, amennyi a védettség megújításához szükséges időt és költséget megérné, így hamarabb felszabadulnának, nem kellene kivárni a szerző halála utáni 70 évet. Ide tartozik még az is, hogy ha a törvényhozók mégiscsak tovább növelik a védelmi időt (az amerikai kongresszus az elmúlt negyven évben tizenegy alkalommal tette ezt, amit azután a világ többi része is követett általában), akkor legalább visszamenőlegesen ne legyen érvényes ez a védettség: ne váljanak *illégálissá* azok a másolatok, átdolgozások, kiadások, amelyek egy, egyszer már szabaddá vált műből készültek.

Mint a fenti példákból is látható, hagyományos jogi gondolkozással, és a régóta bevált megoldások analógiájára is számos megoldási lehetőség kínálkozik, és ezek kombinációjával a problémák nagy része, kompromisszumokkal ugyan, de minden érintett számára megfelelő módon kezelhető lenne. Van azonban egy további lehetőség is, amely szakít a hagyományokkal, és a digitális világ valóságos természetét felismerve a legjobb választ adja a jelen és a jövő copyrightproblémáira.

Közjóságok a közlegelőn

Tulajdonképpen a katonai célú *Arpanet*-hálózatból kinőtt internet egy olyanfajta *fair use*-alapon működő *zárt hálózat* volt sokáig, mint amilyenről az előző fejezet megoldási javaslatai között is szó esett. Az elsősorban tudományos és oktatási intézményekre, valamint közgyűjteményekre kiterjedő internet technológiája a nyílt hozzáférést, az információk szabad áramlását támogatta, mivel főleg olyan emberek használták, akiknél fontosabb szempont volt a tudás megosztása, mint a belőle esetleg kiaknázzható anyagi haszon. (Sőt, az írott és íratlan szabályok kifejezetten tiltották is a *hálózat* jövedelemszerző jellegű felhasználását.) Ez a helyzet a kilencvenes években kezdett változni, amikor a gerinchálózatok üzemeltetése magáncégek kezébe került, és egy új, független „CommerceNet” hálózat kiépítése helyett az internet már meglévő infrastruktúráját kezdte el hasz-

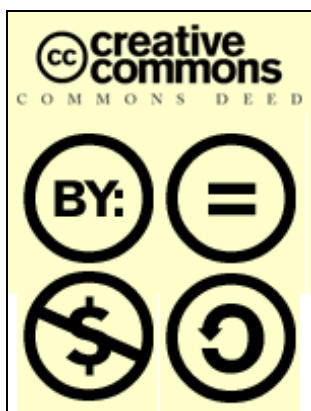
nálni a profitorientált világ is. Ettől kezdve az internet virtuális világában kétfajta *erkölcs* él egymás mellett, és mind gyakrabban keverednek összeütkezésbe. De nemcsak kétféle szemléletmód hadakozik egymással, hanem egyre inkább kétféle technológia is: az internet eredeti nyitott műszaki megoldásai, szabványai mellett kezdenek elterjedni a felhasználók ellenőrzését és a felhasználási módok teljes kontrollját lehetővé tevő technikák is. És mindezzel párhuzamosan kezd *két kultúra* is kialakulni: egy engedélyköteles és egy szabad, hasonlóan ahhoz, ahogy a szoftverek világa már kettévált titkos és nyílt forráskódú, illetve fizetős és ingyenes programokra. Ezt az ellentmondásos helyzetet ismerte fel *Lawrence Lessig*¹⁸ amerikai jogászprofesszor, aki munkája során szembesült azzal, hogy a nagy érdekérvényesítő képességű jogvédő szervezetek, valamint a kreatív iparban szerzői jogok és szabadalmak tömegét birtokló multinacionális cégek hogyan élnek vissza azokkal a különleges jogokkal, amelyeket a szellemi tulajdon számára a jogalkotók biztosítottak. Ahogy azt a „Szabad kultúra”¹⁹ című, sok nyelvre (köztük magyarra is) lefordított, és nyomtatva, valamint digitálisan is kiadott könyvében írja: a kreativitás szabadságának megőrzése érdekében elkerülhetetlen a szerzői jogi törvények olyan kiegészítése, amely visszaadja az alkotó embereknek a jogát arra, hogy rendelkezzenek a műveik felhasználása felől, és ne váljon akár egy évszázadig is automatikusan engedélykötelessé mindenféle felhasználás, másolás, átalakítás. Ez a gondolat vezetett azután a *Creative Commons*²⁰ kezdeményezéshez, melynek nevét magyarra többnyire *kreatív közvagyon*-nak vagy *szabad műnek* fordítják (2. ábra). A „commons” szó egyik jelentése azonban „közlegelő”, ami a feudális társadalmakban is fontosnak tartott köztulajdon képét idézi fel, de a mai szaknyelvben a közérdekű célokat szolgáló, mindenkinek szabadon elérhető dolgokra használt „közjóság”²¹ szóra is asszociálhatunk, ahová egy esély-

2. ábra

egyenlőséget hirdető társadalomban a kulturális javak többségének is tartoznia kellene.

A Creative Commons (CC) lényegében egy szerződés, de egyben egy mozgalom is. Egyrészt lehetővé teszi az alkotónak, hogy a szokásos és automatikus „minden jog fenntartva” előírás helyett – költséges jogászi közreműködés nélkül – válasszon egy „néhány jog fenntartva” opciót is, és ő mondhatja meg, hogy milyen jogokat kíván megőrizni magának. A CC különböző előre gyártott licenceket²² kínál erre a célra, pl.: „Jelöld meg!” (felhasználáskor hivatkozni kell a szerzőre és az eredeti forrásra), „Ne add el!” (hasznoszerző tevékenységre nem használható engedély nélkül), „Ne változtasd” (nem lehet átdolgozni vagy részletekben felhasználni engedély nélkül), „Így add tovább!” (átdolgozás esetén ugyanolyan CC licenc alatt kell publikálni a származékos művet is). Az egyes kikötések értelmes kombinációi is használhatók (pl. „Jelöld meg! – Ne add el!”), így elég sokféle feltételt lehet szabni a mű szabad felhasználására vonatkozóan (3. ábra).

3. ábra

Az egyszerű felszólító mondatok mellett jóval hosszabb és precíz jogi nyelven fogalmazott szerződések is vannak, valamint a számítógépek számára értelmezhető metaadatok is, amelyeket – logóval együtt – a CC honlapján lehet megkapni és bemásolni a dokumentumba. A metaadatok alapján ma már tízmilliót meghaladó számban vannak művek vagy weboldalak az interneten CC licenc alatt, és a Yahoo²³ vagy a Google²⁴ keresőürlapjain már ilyen szempont szerint is lehet szűkíteni. A CC tehát egy egyszerű, internetkompatibilis és a szerzői jogi törvénnyel is összhangban levő megoldást kínál azokban az esetekben, amikor a mű szerzőjének és felhasználójának érdeke egybeesik. Nem kell nyomozni és levelezni, ügyvédet

fogadni, és írásos szerződést kötni, azon bizonytalanokodni, hogy mi tekinthető *fair use*-nak... – elegendő csak (a szerzők esetében) kiválasztani a megfelelő licencet, és bemásolni a kapott kódot, illetve (felhasználók esetében) rákeresni a nekünk megfelelő felhasználási módot megengedő művekre. A CC mozgalmi jellege ezt a fajta, az egymás munkájára építő együttműködést kívánja elősegíteni: bátorítja a szerzőket, hogy valamelyik licenc alatt osszák meg a műveket, a többiek pedig arra, hogy terjesszék, és – ha erre a szerző engedélyt adott – dolgozzák át, fordítsák le, fejlesszék tovább ezeket. Emellett a CC-aktivisták egyben szerzői jogi ismeretterjesztői tevékenységet is ellátnak, igyekeznek az internethasználók körében elterjedt tudatlanságot, illetve tévhitet eloszlatni ezen a területen.

A CC filozófiának bírálói is vannak, elsősorban a hagyományos copyright területén dolgozó jogászok között.²⁵ Egyrészt attól tartanak, hogy ezzel könnyen vissza lehet élni: bárki rátehet egy CC logót egy nem saját, jogvédett műre is, megtévesztve ezzel a többieket; vagy egyszerűen a felhasználók fogják túlságosan szabadon értelmezni a CC adta jogokat. (Bár az ilyen visszaélésekre a copyrighttal védett műveknél is van példa, de kétségtelen, hogy itt nagyobb a csábítás, illetve még kevésbé közismertek a CC-nél is betartandó korlátozások, mint a jól ismert „minden jog fenntartva” típusú tiltásnál.) Másrészt aggályosnak tartják azt is, hogy a CC licencek az egész világra kiterjednek, és nem vonhatók vissza, illetve nem szigoríthatók, így a szerző utólag már nem gondolhatja meg magát, örökre elveszti rendelkezési jogát az ilyen licenccel publikált verzió felett. (A licenc visszavonásának vagy szigorításának azért nincs értelme, mert a megjelenés pillanatától az ilyen mű *önálló életre kel*, követhetlenné válik, hogy hol és milyen másolatok léteznek belőle, amelyek még az eredeti CC licencet tartalmazzák. Ez persze nem jelenti azt, hogy a szerző nem jelentethet meg egy módosított, vagy más hordozón publikált változatot hagyományos copyrightvédelemmel: pl. kiadhatja papíron vagy CD-n, ha az internetre CC alatt feltett verzió sikeresnek bizonyult.) Vannak, akik szerint a szellemi alkotásokhoz való ilyenfajta *kommunisztikus* hozzáállás csak a tudományos publikációk terén lehet sikeres, ahol a szerzők inkább a szakmai elismertségért dolgoznak, nem az írásaik jogdíjából akarnak megélni. Illetve ez csak az *önjelölt művészek* esetében fog terjedni, akiknek amúgy sincs esélyük, hogy piacképes terméként jelentethessék meg alkotásaikat, így inkább a szabad terjesztést választják. A szkeptikusok szerint ko-

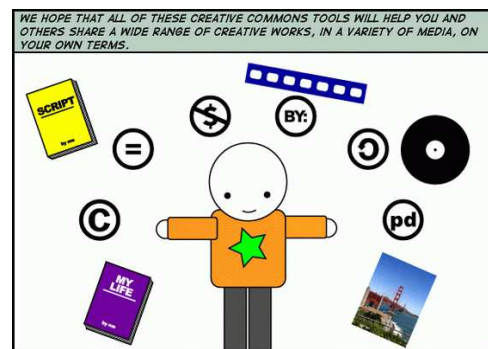
moly befektetést igénylő művek sosem fognak megjelenni CC licencek alatt. (Bár ebben van igazság, de egyrészt a CC csak az egyik megoldás a digitális copyrightproblémákra, másrészt a kisebb kultúrákban nagyon jelentős az új művek létrehozásának közpénzekből való támogatása, így ezeknél jogos elvárás lehet, hogy legalább a digitális verziók közjóságként elérhetők, és nonprofit célokra használhatók legyenek. Erre már korábban is voltak példák – többek közt a világviszonylatban is egyedülálló magyar *Digitális Irodalmi Akadémia* –, csak eddig nem volt meg hozzájuk a megfelelő jogi környezet.) Nagy kérdés marad viszont még az, hogy egy ilyen CC licenc valójában milyen védelmet nyújt a szerző számára, mennyire veszi figyelembe majd egy bíróság abban az esetben, ha valaki nem megengedett módon használ fel egy ilyen művet, és perre kerül sor. Erre majd csak egy – hosszabb idő alatt kialakult – bírói gyakorlat adhat feleletet.²⁶

A CC-t minden országban honosítani kell: le kell fordítani a licencek szövegeit, bele kell építeni a szerzői jogi törvénybe, és meg kell oldani, hogy a licenc szerződésnek minősüljön akkor is, ha nem írja alá mindkét fél papíron. Ez a folyamat nálunk 2005-ben indult el, a *BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék – Média Oktató és Kutató Központja*²⁷ munkatársainak, valamint szerzői jogi szakembereknek és egy könyvkiadónak köszönhetően, s mára már Magyarország is tagja annak a mintegy kéttucatnyi országnak, ahol a CC-t honosították.²⁸ A következő feladat, hogy minél szélesebb körben ismertté kell tenni ezt a lehetőséget, és ha módunkban áll, akkor nekünk is használni kell ezeket a licenceket, hiszen az általuk adott jogok tökéletes összhangban vannak azzal az alapelvvel, amelynek alapján a nyilvános közkönyvtárat mint intézményt annak idején létrehozták: társadalmi helyzettől függetlenül mindenkinek hozzáférést biztosítani a tudáshoz és a kultúrához. A www.creativecommons.hu honlapon nyomon kísérhető a mozgalom hazai terjedése: szaporodnak a témával kapcsolatos médiamegjelenések, a népszerűsítő rendezvények (pl. CC alatt megjelent zenék remixversenye), és szaporodnak a CC-t támogató neves szerzők, kiadók és online szolgáltatók is (e cikk írásakor például az *Origo* portál jelentette be, hogy tudományos és technikai híreit ezentúl „Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!” licenccel jelenteti meg). A magyar kultúra és tudomány digitális formában való szabad terjesztésére létrejött *Magyar Elektronikus Könyvtár* is az első között építette be a CC licenceket a szolgáltatásába, és kezdte el összegyűjteni az ilyen könyveket

(elsőnek természetesen Lessig „*Szabad kultúra*” című írását). Az *Országos Széchényi Könyvtár MEK osztályán* a muzeális dokumentumok digitalizálásával foglalkozó munkacsoport is CC licenccel jelenteti meg ezentúl az elkészült digitális faksimileket. Bár ezeknek a kiadványoknak a tartalma már nem jogvédett, de mivel hasonló kiadásoknak tekinthetők, bizonyos szerkesztői és kiadói jogok vonatkoznak rájuk, ami megnehezítené szabad terjesztésüket. A jelenleg elérhető, a magyar *kreatív közvagyon* gyarapító dokumentumok a <http://mek.oszk.hu> kezdőlapján jobb oldalt, a gyorskereső ablak kis cc gombjára kattintva listázhatók ki.

Záró gondolatok

Hogy a CC ugyanolyan sikeres és versenyképes lesz-e a (digitális) kulturális alkotások terén, mint amilyenné az Open Source – GNU mozgalom vált a számítógépes szoftverek esetében, ma még nyitott kérdés. Valószínű, hogy nem ez lesz az egyetlen és végső megoldás, de legalább megpróbálja kibékíteni a jelenleg háborúzó feleket, vagyis a szerzőket/kiadókat és közönségüket, akiknek valójában a barikádnak ugyanazon oldalán kellene lenniük. A technikai lehetőségek fejlődésével azonban sajnos egy olyan scenárió is egyre valószínűbb, hogy a helyzet tovább mérgesedik: a kiadók és a jogvédő szervezetek a törvényi megszorítások mellett egyre hatékonyabb műszaki eszközöket vetnek be a művek illegális használatának megakadályozására, a felhasználók pedig egyre ravaszabb szoftvereket használnak a gépkönyvtárak és a hálózatokon átvitt jogvédett anyagok titkosítására, és személyük felderítésének megakadályozására. A háború tehát tovább folytatódik, és közben egyik félnek sem jut eszébe az a *grafitti-bölcsesség*, mely szerint: „*Ha az életet harcnak fogod fel, már el is vesztetted.*”

4. ábra

Jegyzetek

- ¹ Elnémult a Csendes könyvtár: <http://index.hu/tech/net/slp0826/>
- ² Filmkalózok: évi 4,2 milliárd forint veszteség a hazai filmiparnak: <http://nol.hu/cikk/379649/>
- ³ 31999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról – IV. fejezet: A szabad felhasználás és a szerzői jog más korlátai: http://artisjus.hu/opencms/export/artisjus/aszerzoijogrol/jog_04.html
- ⁴ <http://books.google.com>
- ⁵ Beperlik a Google könyvtárprojektjét: <http://www.sg.hu/cikkek/39558>
- ⁶ A hacker törvények ellentmondásai: <http://www.index.hu/tech/jog/hackbtk0910/>
- ⁷ „Information wants to be free.” (Az információ szabad/ingyenes akar lenni.)
- ⁸ Digital Rights Management (digitális jogkezelés).
- ⁹ Subverted Public Domain List: <http://homepages.law.asu.edu/~dkarjala/OpposingCopyrightExtension/publicdomain/PDlist.html>
- ¹⁰ Sprigman: The Mouse That Ate The Public Domain: http://writ.news.findlaw.com/commentary/20020305_sprigman.html
- ¹¹ Fair-Use Issues: <http://www.copyright.iupui.edu/fairuse.htm>
- ¹² European Bureau of Library, Information and Documentation Associations Lobbying for archives and libraries: <http://www.eblida.org>
- ¹³ <http://www.eisz.hu/main.php?folderID=881>
- ¹⁴ http://www.nava.hu/nava_jogszabalyok.php#4
- ¹⁵ Pártot alapítottak a svéd fájlcsere-élők: <http://www.origo.hu/techbazis/20060104partot.html>
- ¹⁶ A francia parlament engedélyezné a fájlmegosztást: <http://www.jogforum.hu/hirek/13808>
- ¹⁷ „Jelzés és levétel” (vagyis kifogás esetén a dokumentum eltávolítása a nyilvános szolgáltatásból).
- ¹⁸ Lawrence Lessig (Wikipédia): http://hu.wikipedia.org/wiki/Lawrence_Lessig
- ¹⁹ <http://www.szabadkultura.hu>
- ²⁰ <http://creativecommons.org>
- ²¹ Ferge Sándor: Közös jószág – az információs társadalom termékei és szolgáltatásai: http://www.ittk.hu/web/klub_archivum.html

- ²² Creative Commons (Wikipédia): http://hu.wikipedia.org/wiki/Creative_Commons
- ²³ <http://search.yahoo.com/cc>
- ²⁴ http://www.google.com/advanced_search?hl=en
- ²⁵ Tóth Péter Benjamin: Demystifying the Creative Commons License: http://www.illustratorpartnership.org/01_topics/article.php?searchterm=00161
- ²⁶ Az első CC-per: http://blog.freeculture.hu/2006/03/az_els_cc_per.html
- ²⁷ <http://mokk.bme.hu>
- ²⁸ <http://creativecommons.org/worldwide>

Irodalom

- BIHARI Tibor: Elektronikus publikáció és a szerzői jogok (szakdolgozat). Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola, 2002.: <http://mek.oszk.hu/01300/01395/>
- Calimera útmutató (2005). 2. kötet: Menedzsment útmutató. Jogi útmutató: <http://www.ki.oszk.hu/calimera/2kotet/2kotetjogiutmutato.html>
- LEGEZA Dénes: Szabad gondolatok a CC-ről. = Könyvtári Levelező/lap, 2005. december, p. 3–5.
- LESSIG, Lawrence: Szabad kultúra. Budapest, Kiskapu, 2005. <http://mek.oszk.hu/03200/03207/>
- RÉV István: Alexandriai Könyvtár a pincében. = BUKSZ, 2004. tél: <http://epa.oszk.hu/00000/00015/00036/pdf/>
- SZAKADÁT István: Creative Commons (kézirat) 2005. http://mokk.bme.hu/archive/cc_intro_20050228

Beérkezett: 2006. II. 17-én.

Drótos László

az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtár osztályán főkönyvtáros. A Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület elnökségi tagja. E-mail: mekdl@iif.hu

---

Egyesületté alakult a MATARKA

2006. március 23-án megalakult a *Magyar Folyóiratok Tartalomjegyzékeinek Adatbázisát Készítők Egyesülete* (MATARKA Egyesület). A korábban *konzorciumi* formában folytatott együttműködésben jelenleg 19 intézmény vesz részt. A feldolgozott folyóiratcímek száma 360 fölé emelkedett, a közlemények száma több mint 260 ezer. A címek 15%-ánál vezet ugrópont a cikkek teljes szövegéhez. A szolgáltatás bárki számára hozzáférhető (www.matarka.hu). Az adatbázis építése 2002 tavaszán indult, önkéntes alapon egyre több intézmény csatlakozott hozzá. A civil szervezetnek *egyesületként* több lesz a mozgástere, magánszemélyek is tagjai lehetnek. Az egyesület választott elnöke *Burmeister Erzsébet*, a Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár, Múzeum mb. főigazgatója, titkára *dr. Ringerné Jámbor Andrea*.

Viszocsekné Péteri Éva